

1. Obiekt

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY RZYMSKOKATOLICKI
pw. ŚW. MIKOŁAJA

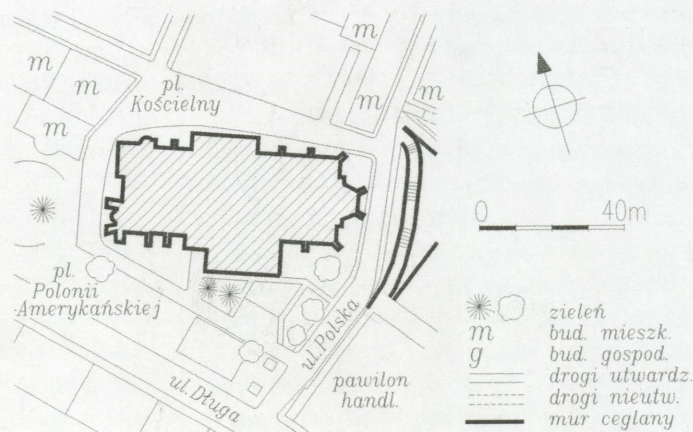
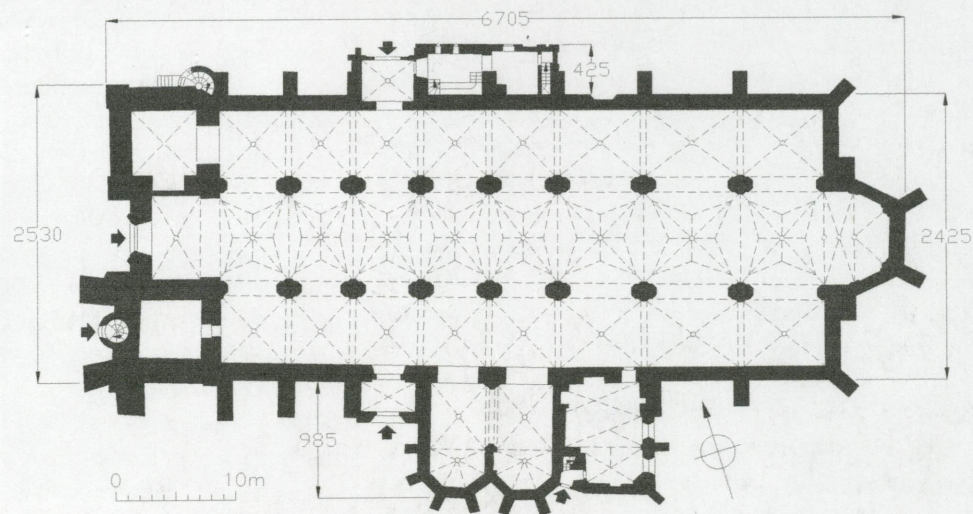
2. Czas powstania

4 ćw. XIII; 1370–89; 1414–16;
1506; 1884–5; 1959–66;

3. Miejscowość

BRZEG

11. Zdjęcie, rzut, przekrój, sytuacja, orientacja

4. Adres

Pl. Kościelny
49–300 Brzeg

nr działki: 298/1 Am 5

nr ks. wiecz.: KW [REDACTED]

5. Przynależność administracyjna

województwo opolskie

powiat Brzeg

gmina Brzeg

6. Poprzednie nazwy miejscowości

Brieg Kr. Brieg

7. Przynależność administracyjna do 31.12.1998 r

województwo opolskie

gmina Brzeg

8. Właściciel i jego adres

Par. rzymkat. pw. Św. Mikołaja
w Brzegu, ul. Jana Pawła II 9
49–300 Brzeg

9. Użytkownik i jego adres

j.w.;

10. Rejestr zabytków

nr: 515/58 z dnia 15.11.1958

Po raz pierwszy kościół parafialny pod wezwaniem Marii Panny w Brzegu pojawia się w dokumencie księcia Henryka IV z 1279 r. W rok później patronat nad kościołem otrzymują joannici, którzy przystępują do budowy nowej świątyni. W 1370 r rada miejska podpisała z mistrzem Guntherem z Wrocławia umowę na wykonanie 5-ciu przeszł korpusu nowego kościoła, w 1371 zamówiono u niego 5 maswerków, z uwagą, że mają wzorowane na kościele św. Krzyża we Wrocławiu. Prawdopodobnie ok. tego roku powstała zach. część świątyni, przy budowie której wykorzystano mury starego kościoła. Relikty tej pierwotnej budowli, powstałej w ost. ćw. XIII w., zachowały się w murach wieży pn. W realizację Iszej fazy budowy zaangażował się finansowo książę Ludwik I. W umowie podpisanej z mistrzem Güntherem w 1376 r zlecił wykończenie naw bocznych wraz ze sklepieniami i prace kamieniarskie. Prace tego etapu zakończono w 1378 r, kiedy to mistrz Pecze Wilde nakrył nawy boczne dachami. Drugi etap budowy rozpoczęły prace rozbiórkowe przy prezbiterium starego kościoła (1383). Przeprowadzili je Henryk Pfefferfleisch i Piotr Rudel; odzyskany materiał budowlany wykorzystano przy wznoszeniu nowej budowli. Ci sami budowniczowie przystąpili do budowy prezbiterium. Prace sfinansował książę. Mury wzniesiono do 1389 r, po czym przystąpiono do prac we wnętrzu (wykonawcy: Piotr Rudel i Dietrich). W 1404 r rada miejska zatrudniła kamieniarzy Stefana i Joerga ze Strzelina dla wykonania kamieniarki prezbiterium. Wkrótce zlikwidowano prowizoryczne dachy a cieśla Jakub nakrył korpus nowym wspólnym dachem. W latach 1414–16 mistrz Henryk z Wrocławia nakrył sklepieniami nawę główną i prezbiterium oraz otynkował wnętrze kościoła. Ok. 1417 r zakończono główne roboty budowlane, w następnych latach prowadzono jeszcze prace wykończeniowe i wyposażeniowe. Z ok. 1420 r pochodzą kruchta pn. z portalem o dekoracji roślinnej i obramienie wejścia pn. z postaciami św. Mikołaja i Jana Chrzciciela (?), z ok. poł. XV w. – polichromia ścienna. W 1506 r podjęto prace przy budowie kaplicy św. Anny. Fundatorem prac był książę Jerzy I. Kościół, jako główna świątynia mieszczan brzeskich był bogato wyposażony (pod koniec XV w. wymieniał się w nim 15 ołtarzy). W 1524 r ogłoszono tu pierwsze kazanie protestanckie, od tego czasu, do 1945 r kościół służył ewangelikom. W 2 poł. XVI w. patronat nad kościołem objął najpierw książę, a potem miasto. We wnętrzu nastąpiły liczne zmiany, zgodne z wymogami liturgii protestanckiej: wbudowano liczne emporie i stalle, w ściany wmurowano epitafia o bogatej ikonografii. W następnych latach prowadzono liczne prace remontowe i budowlane, wśród których wymienić należy: nadbudowanie piętra zakrystii – 1625, wzmocnienie wieży pd. przyporami – 1653, odnowienie i częściowe przekucie maswerków – 1659–68, 1684, zamurowanie pn.

SYTUACJA. Brzeg – miasto na pn.-zach. krańcach województwa opolskiego, dawna stolica księstwa, obecnie siedziba władz powiatowych i gminnych. Położony nad, opływającą miasto od pn. Odrą, od pd. ograniczony szosą krajową Wrocław – Opole, z dojazdem do pobliskiej autostrady A 4.

Gotycki kościół św. Mikołaja usytuowany jest w pd.- wsch. części starego miasta, wśród gęstej zabudowy miejskiej. Monumentalna budowla zajmuje znaczą część ciasnej, nie ogrodzonej posesji na Placu Kościelnym, ograniczonym ulicami: Długą, Mleczną, Kościelną i Polską. Elewacją pd. kościół zwraca się ku ul. Długiej, od pn. przylega doń brukowany kocimi łbami i granitowymi płytami, parking samochodowy. Biegące wzdłuż krótszych elewacji ulice, prowadzące w stronę rynku i ratusza, tworzą z pozostałymi siatkę ciasnych, przecinających się pod kątem prostym ulic staromiejskich.

MATERIAŁ. KONSTRUKCJA. TECHNIKA.

Ściany. Ściany zewnętrzne murowane z cegły pełnej, z użyciem brunatnej zendrówki w licach murów, w wątku gotyckim i zachowanym częściowo wątku wendyjskim (wnętrze wieży pn.); mury na cokole z piaskowca (kamienny cokół, podmurówany w części pn.-wsch. XIX-wieczną podmurówką ceglana); ściany tynkowane od wewnątrz, w partii wież – do wysokości 3-ciej kondygnacji; ściany kruchty pn. murowane z ciosów piaskowca, częściowo tynkowane; kruchta pd. przebudowana (podwyższona ?) w XIX w., murowana z jasnej cegły maszynowej z piaskowcowym detalem (portal, fryz arkadkowy), podobnie jak ostatnie kondygnacje wież, z łączącym je przejściem, nadbudowane w XIX w. (wyraźna różnica w kolorystyce i fakturze cegły). Detal architektoniczny bogaty i zróżnicowany pod względem formy, materiału i technologii wykonania – oryginalny gotycki, pochodzący z różnych okresów budowy oraz neogotycki i rekonstruowany w czasach odbudowy kościoła; detal kamienny z piaskowca (portale, maswerki okienne, fryzy arkadkowe i ze ślepych maswerków, obramienia drzwiowe i okienne), ceramiczny (gzymsy, ramowe podziały ścian wież, przypory, szczyty) oraz wyrabiany w tynku (blendy, niektóre obramienia okienne i drzwiowe lub ich fragmenty).

Ściany wewnętrzne murowane z cegły, tynkowane. W dużych ostrołucznych przejściach z naw do kaplic wstawiono w czasie odbudowy przeszklone przepierzenia na stalowym szkielecie. Detal architektoniczny bogaty, z cegły i kształtki ceramicznej otynkowany i pomalowany w sposób imitujący surową cegłę (profilowania arkad, lizen i obramień otworów), ceramiczny tynkowany (filary i lizeny międzynawowe), kamienny (bazy filarów, wsporniki i zworniki sklepienne, obramienia części otworów); znaczna część detalu rekonstruowana po zniszczeniach wojennych, wykonana z betonu, imitująca detal ceramiczny (żebra sklepień nawy głównej).

Sklepienia i stropy. Pierwotnie wszystkie pomieszczenia przyziemia i część pomieszczeń wyższych kondygnacji nakryte sklepieniami, obecnie znaczna większość z nich także sklepiona, jednak w niektórych, mniej znaczących, zniszczone sklepienia zastąpiono stropami. Sklepienia w części oryginalne ceglane, gotyckie, w części rekonstruowane w okresie odbudowy. Nawę główną i prezbiterium nakrywają sklepienia gwiaździste, o rysunku gwiazdy 4-ramiennej z żebrami pośrednimi i z rozdzielającymi przeszła żebrami jarzmowymi spływającymi do lizen; żebra ramion gwiazd zbiegają się w pojedynczych żebrach, spływających na wsporniki; sklepienia nawy głównej betonowe – są wynikiem rekonstrukcji powojennej, zachowano w nich ocalone elementy

<p>14. Kubatura</p> <p>42 600 m³</p>	<p>15. Powierzchnia użytkowa</p> <p>1 550 m²</p>	<p>16. Przeznaczenie pierwotne</p> <p>kościół parafialny rzymskokatolicki, 1524-1945 ewangelicki</p>	<p>17. Użytkowanie obecne</p> <p>kościół parafialny rzymskokatolicki;</p>
<p>18. Prace budowlane i konserwatorskie, ich przebieg i dokumentacja</p> <p>⇒ 1. 1959–66 — odbudowa po zniszczeniach wojennych; remont kapitalny, połączony z rekonstrukcją sklepień; restauracja i nowa aranżacja wnętrza;</p> <p>⇒ ok. poł. I. 70-tych XX w. — remont wnętrza kościelnego, nowy wystrój, m.in. przeszklone przepierzenia w arkadach przejść między kruchtami i wnętrzem naw;</p> <p>⇒ 1995 r — naprawa i częściowy remont dachów; zamontowanie okien witrażowych; zabezpieczenie elementów stolarszczyzny środkami przeciwwgrzybicznymi i owadobójczymi; pobiałkowanie wnętrza; wymiana posadzek;</p> <p><u>zachowana dokumentacja techniczna przechowywana w arch. WUOZ Opole:</u></p> <p><i>Inwentaryzacja.</i>, A. Grudziński, R. Petryszyn, A. Karczyński, J. Rozpędowski, J. Tarczyński., PKZ Nysa, 1958, sygn. 195; teczka zawiera: opis inwentaryzacyjny, 9 rys. architektonicznych (rzut skala 1:50, na wys. 1 m nad posadzką, przekr. podł. przez nawę pd., przekr. podł. przez nawę gł., elew. pn., elew. pd., przekr. poprz., przekr. poprz. przez inne przęsło, elew. zach., zarys korony murów nawy gł., kopie rys. tech. z 1854 z AP we W-iu – fasada, elew. bocz., przekr. podł., rzut)</p> <p><i>Ekspertyza bud. kościoła św. Mikołaja w Brzegu</i>, St. Zawada, 1958, sygn. 197, (zawiera obliczenia stat. i rzut).</p> <p><i>Budowla kościoła św. Mikołaja w Brzegu. Opis tech. konstrukcji dachów i wież.</i>, PKZ Pracownia Nysa, 1958, sygn. 416;</p> <p><i>Studium hist.-arch. Kościoła św. Mikołaja w Brzegu.</i>, J. Grzegorzczak., PKZ W-w, 1958, sygn. 198 (ikonogr.: fot. K. Gawinowskiej z 1958, przed odbudową – 20 szt.: wnętrza i zewnętrzne);</p> <p><i>Koncepcja przykrycia wież kościoła św. Mikołaja w Brzegu.</i>, F. Kozakiewicz, 1962, sygn. 497;</p> <p><i>Proj. podstawowy (helmy wież). Kościół św. Mikołaja w Brzegu.</i>, F. Kozakiewicz., sygn. 531, 1963;</p> <p><i>Proj. konstrukcyjny. Kościół św. Mikołaja w Brzegu.</i>, St. Zawada, 1963 (opis tech., oblicz. statyczne, rys. konstr.), sygn. 532;</p> <p><i>Proj. tech.-rob. odbudowy sklepień i restauracji wnętrza kościoła św. Mikołaja w Brzegu.</i>, E. Małachowicz, O. Czerner, B. Czernerowa, 1963, sygn. 367 (zarys hist. sytuacja, rzut sklepień, przekr. poprz., przekr. podł. przez nawę gł., przez nawę bocz., rzut przęsła sklep., przekrój żebra)</p> <p><i>Budowla kościoła św. Mikołaja w Brzegu. Projekt konstrukcyjny dachów i wież.</i>, PKZ Pracownia Nysa, 1958, sygn. 415 (zawiera szczegółowe rys. tech. projektowanych elementów konstr. w skali 1:20, 1:10, 1:100;</p> <p><i>Proj. koncepcyjny wnętrza k. Św. Mikołaja w Brzegu</i>, J. Łowiński, sygn. 710, zawiera rzut kościoła (I. 70-te)</p>		<p>19. Stan zachowania (fundamenty, ściany zewnętrzne, ściany wewnętrzne, sklepienia, stropy, konstrukcje dachowe, pokrycie dachu, wyposażenie i instalacje)</p> <p>Kościół odbudowany po zniszczeniach wojennych w latach 1959–66. W pracach konserwatorskich przyjęto zasadę odtworzenia pierwotnego gotyckiego charakteru budowli, z zachowaniem zmian dokonanych w 2 poł. XIX i pocz. XX w. Najpoważniejsze przekształcenia nastąpiły we wnętrzu świątyni, gdzie, z konieczności, bogaty wystrój z czasów renesansu i baroku zniszczony wskutek pożaru, zastąpiono skromnym współczesnym wyposażeniem i nową aranżacją wnętrza (przywrócono charakter gotycki, wstawiając w ołtarzu głównym tryptyk z Bąkowa, odkryto fragmenty gotyckich polichromii)</p> <p>Stan techniczny kościoła dość dobry; w ostatnich latach przeprowadzono drobne doraźne naprawy pokrycia dachów i wymianę okien; w najbliższej przyszłości poważniejszych prac dekarских wymagać będą dachy zakrystii i naw bocznych; widoczne drobne spękania i nierówności ścian w wyższych partiach naw; liczne ślady wilgoci na ścianach kruchty głównej; od strony pn. rozwój roślinności na dachach i w rynnach (mchy, trawy), powodujący zatykanie rynien i rur spustowych i zatrzymywanie wilgoci</p> <p>20. Najpilniejsze postulaty konserwatorskie</p> <p>⇒ remont pokryć dachowych naw bocznych, zakrystii, kaplic i przybudówek, połączony z przeglądem i konserwacją drewnianych konstrukcji;</p> <p>⇒ oczyszczenie rynien i rur spustowych; usprawnienie systemu odprowadzania wody opadowej;</p> <p>⇒ osuszenie ścian kruchty; naprawa tynków i wymalowania wewnętrzne;</p>	

<p>21. Akta archiwalne (rodzaj akt, numer i miejsce przechowywania)</p> <ul style="list-style-type: none"> AP we Wrocławiu — zesp. Rejencja Wrocławska — 5 plansz z rys. technicznym sprzed przebudowy neogot.: „Evang. St. Nicolai - K. zu Brieg.“ sygn. Eduard Kuhnert, dat. 1854: I/231,5 — Seiten Ansicht (elewacja pd.); I/231,4 — Seiten Ansicht. Vorder Ansicht (fasada, elew. pn.); I/231,3 — Durchschnitt; I/231,2 — 2 Durchschnitte; I/231,1 — Grundriss; Plannsammlung der Universitätsbibliothek der TU Berlin: 21 plansz z okresu neogot. Przebudowy aut. Carla Lüdecke: rys. tech. (rzuty, przekroje poprzeczne i podłużne całej budowli i jej elementów, szczegóły tech.) i projekty barwne elewacji [wersja elektroniczna: www.ub.tu-berlin.de/plannsammlung] 	<p>24. Uwagi różne.</p> <hr/> <p>25. Opracował</p> <p>tekst PDZ ALMA Jacek Sawiński 20.06.2005</p> <p>plany i rysunki PDZ ALMA Jacek Sawiński 20.06.2005</p> <p>zdjęcia PDZ ALMA Jacek Sawiński 20.06.2005</p> <p>miejsce przechowywania negatywów: archiwum autora</p> <p>Karta po wypełnieniu podlega ochronie na podstawie przepisu prawa autorskiego</p>
<p>22. Bibliografia</p> <p><i>E.G. GLAWNIG</i>, Einige Nachrichten von dem Kirche zum h. Nicolaus in Brieg., Brieg 1779; <i>A. SCHULZ</i>, Dokumente zur Baugesch. der Nikolai-Kirche zu Brieg., Zs.d. Vereins z. Gesch. Schles. 8, 1868, S.167-179 [tu: metryka źródłowa]; <i>H. LUCHS</i>, Die Kunsttopographie Schlesiens: Kreis Brieg., Schlesiens Vorzeit im Bild und Schrift, 1875; <i>E. WERNICKE</i>, Kurzgefasste topogr. Chronik der Stadt Brieg .. ., Brieg 1879; <i>W.H. MÜLLER</i>, Gesch. der ev. Kirche in Brieg., Brieg 1883; <i>O. LORENZ</i>, Aus der Vergangenheit der ev. Kirchengemeinde Brieg., Brieg 1885-6; <i>H. LUTSCH</i>, Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz schlesien., Bd. II, Breslau 1889, S. 306-321; <i>G. JONETZ</i>, Brieg., Zeitschrift f. bildende Kunst., Neue Folge V, 1894; <i>P. KNÖTEL</i>, Die Schl. Kunst im Spiegel der Brieger Kunstdenkmäler., Brieger Heimatkalender, 1926; <i>E. GÜNTHER</i>, <i>Illustrierter Führer zu Brieg .. .</i>, Brieg 1929; <i>J. SKOCZEK</i>, Miasto Brzeg i jego dzieje., Zaranie śląskie., XVII 1946;</p>	<p>26. Adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach (daty, imiona i nazwiska wypełniających)</p>
<p>23. Źródła ikonograficzne i fotografia (rodzaj, miejsce przechowywania, sygnatury)</p> <ul style="list-style-type: none"> arch. <i>WUOZ Opole</i> — zbiór czarno-białych fotografii przed- i powojennych — wnętrze kościoła: fragment pod emporą, (fot. Kirchner); sklepienie nawy bocznej; kaplice bocz., widok z zewnątrz, przed i po odbudowie; przypory narożne; zniszczenia prezbiterium; odsłonięte malowidła got. w zakrystii (fot. W. Wagner); okno prezbiterium, portal, fasada — zniszczenia (1956, Nagietowicz), portal z półpostaciami (Górski, 1967); detal architektoniczny (zworniki i wsporniki sklepienne), fot. obiektów ruchomych; • <i>F.B. Werner</i>, <i>Topographia Silesiae ...</i>., Bd. 1 — rycina (wersja elektroniczna w BUW, dział Zb. Specjalnych na Piasku, sygn. T.1_0447a); • <i>Schulz</i> — rzut kościoła, repr. rys. przedstawiających szczegóły detalu architektonicznego; • <i>Brieg</i>, 1928 — S. 19 (fot. czarno-biała widok kościoła od pd.), S. 61, fot. G.Krahl (fot. czarno-biała: frag. wnętrza, widok z empory bocznej pd. na emporę muzyczną i prospekt organowy), S. 67 (fot. czarno-biała Lichtbringer, malowidło G. Utingera w kaplicy ku czci poległych); 	<p>27. Załączniki</p> <ul style="list-style-type: none"> * wkładka nr 1: cd. opisu; * wkładka nr 2: cd. opisu; * wkładka nr 3: cd. opisu; spis fotografii;; * wkładka nr 4: zdjęcia; * wkładka nr 5: zdjęcia; * wkładka nr 6: zdjęcia; * wkładka nr 7: zdjęcia; * wkładka nr 8: zdjęcia; * wkładka nr 9: zdjęcia; repr. rycin archiwalnych: 2 rys. Wernera z „Topographia Silesiae”, 3 plansze z rys. tech. Kühnerta z 1854 r * wkładka nr 10: cd. pkt 22: Bibliografia i pkt 23: Ikonografia; cd. pkt 12: Historia;

1. Miejscowość

B R Z E G

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

KOŚCIÓŁ PARAF. RZYMKAT. pw. ŚW. MIKOŁAJA

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

cd. opisu;

żebrowań i wsporników; w apsydzie nawy głównej zachowane przeszło oryginalnego sklepienia krzyżowo-żebrowego, przechodzącego w wielopolo-we, z odkrytymi fragmentami ocalałych gotyckich polichromii. Nawy boczne sklepienie sklepieniami ceramicznymi krzyżowo-żebrowymi na gurtach, spływającymi na lizeny filarów międzynawowych i na wsporniki ścian obwodowych, o prostej formie kostkowej; żebra sklepienne zebrane w niewielkich walcowatych zwornikach; przekrój sklepień ostrołuczny. Sklepienia krzyżowo-żebrowe nakrywają również przestrzeń chóru muzycznego, kruchtę główną i przyziemie wieży pn., kaplice i kruchty boczne oraz jedno z przęseł zakrystii, w pozostałych przęsłach zakrystii sklepienia żebrowe trójpodporowe; w apsydach nawy głównej i kaplic pd. sklepienia krzyżowe przechodzą w wielopolo-we; sala nad zakrystią (tzw. sala rycerska) nakryta ceramicznym sklepieniem kolebkowym z nieregularnymi lunetami. W wyższych kondygnacjach wieży pn. oraz we wszystkich kondygnacjach wieży pd. współczesne stropy żelbetowe lub ceramiczne stropy Kleina; podobne stropy nakrywają również pomieszczenia kotłowni i piwnicy. Zamienione współcześnie na gospodarcze, pomieszczenia przybudówek pn., ze stropami betonowymi oraz drewnianym belkowym stropem nagim.

Wieżba dachowa. Nad nawą główną dach współczesny, o stalowej kratownicowej konstrukcji; więźby drewniane zachowano nad nawami bocznymi, w dachach wież i przestrzeni międzywieżowej – konstrukcja wieszarowa 2-wieszakowa, wzmocniona kleszczami i zastrzałami w płaszczyźnie więzarów, zmieczowana w kierunku kalenicowym oraz nad zakrystią – więźba jętkowo-krokwio-wa na podwójnej ścianie stolcowej, z rozpór-ami i zastrzałami w płaszczyźnie więzarów i mieczami w kierunku kalenicowym.

Pokrycie dachowe. Wszystkie dachy kryte ceramicznie, dachówką typu mnich-mniszka, z późniejszymi uzupełnieniami w niektórych fragmentach dachówką karpiówką kładzoną podwójnie w koronkę (dolne partie po-laci dachowych zakrystii i kaplicy).

Posadzki i podłogi. W nawach, przyziemiu wieży pn. i kruchtach współczesna jednolita posadzka z prostokątnych płytek ceramicznych; taka sama, podniesiona o jeden stopień posadzka w prezbiterium; posadzka kruch-

ty głównej ujęta w obramienie z kwadratowych płyt marmurowych. W zakrystii posadzka betonowa wykończona kwadratowymi wzorzystymi płytkami podłogowymi. W pozostałych pomieszczeniach kościoła posadzki betonowe (większość pomieszczeń obu wież, pomieszczenia pn.) lub ceglane (piwnica, 2-ga kondygnacja wieży pd.); w sali nad zakrystią wylewana posadzka beto-nowa, kryta wykładziną PCW.

Schody. *Schody zewnętrzne.* Wejście do pn.-zach. klatki schodowej poprzedzone jednobiegowymi prostymi schodami murowanymi z cegły, ograniczonymi z jednej strony metalową ażurową balustradą.

Schody wewnętrzne. W zach. części świątyni ulokowano dwie klatki schodowe w formie cylindrycznych wieżyczek, które umożliwiają komu-nikację z emporą organową i wyższymi poziomami wież. Wieżyczka w pd. części fasady kończy się wejściem na emporę muzyczną; wyższe kondy-gnacje wieży pd. dostępne przez wysokie metalowe drabiny. Klatka schodowa pn.-zach. przy wsch. narożniku wieży pn., wyższa, łączy przyziemie z trzecią kondygnacją wieży; na ostatnią kondygnację prowadzi metalowa drabina. Obie wieże połączone zewnętrzną galeryjką na wysokości ostatniej kondy-gnacji. W obu klatkach schodowych schody kręte, złożone z nakładanych elementów bez przednóżków, opartych o ścianę; w wieży pn. zachowane oryginalne stopnie z piaskowca, w pd. – rekonstruowane, żelbetowe; przy ścianach proste poręcze z prętów metalowych. Obie kondygnacje zakrystii skomunikowane wąskimi schodami umieszczonymi w wydzielonej klatce schodowej; stopnie żelbetowe, z płyt opartych o ścianę i środkowy słup, 3-biegowe ze spocznikami. Przekształcona na dwukondygnacyjne pomieszcze-nie gospodarcze kaplica św. Anny, z betonowymi schodami 2-biegowymi powrotnymi ze spocznikami, ujętymi jednostronnie ozdobną balustradą meta-lową z prętów. Do pomieszczeń piwnicznych prowadzi prosty bieg schodów betonowych. Obecny układ schodów wewnętrznych zredukowany względem pierwotnego; na starych planach kościoła widoczne, m.in., dwie duże klatki schodowe: przy pd. ścianie zakrystii, przy wsch. ścianie kaplicy św. Anny a także schody kręte między kaplicami pd., schodki na ambonę przy środko-wym filarze pn. nawy głównej, itd.

Otwory. *Otwory okienne* ujednolicone w poszczególnych częściach budowli podkreślają jej tektonikę; wszystkie w kształcie prostokątów stojących, w przytłaczającej większości duże, z ostrołucznymi zamknięciami (z wyjątkiem części okienek przybudówek pn. i pd., zamkniętych prosto i nie-licznych małych otworów z zamknięciami trójlistnymi), różnią się wymiarami i proporcjami w zależności od funkcji i lokalizacji. Regularny gęsty rytm otworów rytmizuje elewację, stanowiąc jeden z głównych elementów artykulacji ścian nawy i prezbiterium. Ściany nawy głównej przeprute ponad nawami bocznymi ostrołukowo zamkniętymi otworami z trójdzielnymi oknami maswerkowymi. Podobne, wyższe otwory artykułują ściany naw bocznych wraz z ich prostymi zamknięciami. Laskowania i maswerki okien kamienne, z motywem trój- i czworoliści oraz rybich pęcherzy w różnych układach; otwory przeszły 5-tego i 6-tego elewacji pn. skrócone wskutek dostawienia wtórnych przybudówek; część otworów w elewacji pd. z tego samego powodu zblendowana. Okna przeszklone białym szkłem, w zamknięciach naw bocznych witrażowe, współczesne. Smukłe ściany apsydy prezbiterialnej odmaterializowane przeprowadzającymi je niemal na całej wysokości otworami okiennymi, w których czterodzielne dwupodziałowe okna maswerkowe, wypełnione współczesnymi witrażami. W apsydach kaplic pd. smukłe dwudzielne okna witrażowe, z trój- i czworolistnymi maswerkami; podobne, wtórne okno na osi środkowej dawnej kaplicy św. Anny (pierwotnie pięć mniejszych otworów w trzech kondygnacjach). Klatka schodowa zakryta oświetlona małymi okienkami w kształcie prostokątów stojących; elewacje pd. i wsch. rozczłonkowane zróżnicowanymi otworami: w przyziemiu ostrołukową blendą pd. i prostokątnymi otworami z 2-skrzydłowymi drewnianymi oknami skrzynkowymi, w górnej kondygnacji – zamkniętymi ostrym łukiem otworami z neogotyckimi, z 2-skrzydłowymi oknami skrzynkowymi, zdobionymi w nadświetleniu szczeblinami układającymi się w formę trójlistnych maswerków. Cylindryczne klatki schodowe z nie-licznymi smukłymi szczelinowymi otworami okiennymi, zapewniającymi skąpe oświetlenie biegów schodowych. Masyw zach. świątyni w ostatnich dwóch kondygnacjach wież z ujednoliconymi dużymi otworami o regularnym układzie; szerokie osiowe otwory z ostrołucznymi zamknięciami, w niższej kondygnacji zblendowanymi; okna trójdzielne kamienne, maswerkowe. W przyziemiu wież mniejsze, smukłe dwudzielne okna zamknięte ostrołukiem i zdobione kamiennymi maswerkami; w 2-giej kond. wieży pd. małe okienka szczelinowe o zamknięciach trójlistnych. Między wieżami duży smukły, ostrołukowo zamknięty otwór z trójdzielnym, 2-poziomowym maswerkowym oknem witrażowym, oświetlającym emporę muzyczną i kruchtę główną. Niewielkie pojedyncze, zróżnicowane otwory okienne z zamknięciami ostrołucznymi, pełnołukowymi, odcinkowymi i prostymi lub pozostałe po otworach blendy roz-

członkują ściany przybudówki pn. i 2-giej kond. wieży pn. Okienka piwniczne w kształcie prostokątów leżących, częściowo poniżej poziomu gruntu. Połączenie dachu nawy głównej z ujednoliconymi lukarnami, nakrytymi pulpityowymi daszkami, z odcinkowo zamkniętymi kwadratowymi okienkami, stanowiącymi oświetlenie strychu.

Otwory drzwiowe zewnętrzne. Wejście główne ulokowane na osi środkowej fasady, obudowane neogotyckim portalem; otwór w kształcie prostokąta stojącego, wypełniony współczesnymi drewnianymi 2-skrzydłowymi drzwiami ramowo-płycinowymi; portal kamienny, w formie profilowanej ostrołucznie zamkniętej arkady, w zamknięciu i pachach arkady wypełniony ślepą dekoracją maswerkową; architektoniczne zwieńczenie z pinaklami i łukami oporowymi wspierającymi jednoosiowy, zamknięty trójkątnie szczyt z żabkami i pinaklami. Wejścia do krucht bocznych w kształcie prostokątów zamkniętych ostrołukowo, ujęte kamiennymi portalami: pn. gotyckim i pd. neogotyckim; wejście pn. większe, o przysadzistych proporcjach, wtórnie częściowo zamurowane, z pozostawionym osiowym prostokątnym otworem wypełnionym współczesnymi 2-skrzydłowymi drzwiami ramowo-płycinowymi; portal pn. o drobno profilowanych uskokowych archiwoltach wspartych na słupkach z liściastymi kapitelami, ujęte żabkami i zwieńczony kwiatonem; otwór pd. w kształcie prostokąta stojącego z ażurowym ostrołukowym zamknięciem, wypełnionym dekoracją maswerkową z motywem rybich pęcherzy i trójliści, ujęte w profilowane wklęsłoko obramienie; drzwi współczesne 2-skrzydłowe, podobne do drzwi pozostałych otworów wejściowych. W 6-tym od zach. przeszły elewacji pn., wtórnie zamurowany otwór drzwiowy; kształt prostokąta stojącego zamkniętego łukiem dwuramiennym, zwieńczonego ostrołuczną blendą; wejście ujęte kamiennym profilowanym obramieniem z rzeźbiarskimi wizerunkami św. Mikołaja i Jana Chrzciciela (?) w podłuczach ramion. Pn. wieżyczka schodowa dostępna od zewnątrz przez mały prosto zamknięty otwór zach., ujęty w proste kamienne obramienie; drzwi jednoskrzydłowe współczesne, ramowo-płycinowe, opierane ukośnie listwami; podobny otwór w tynkowym opaskowym obramieniu wiedzie do zakrystii. Klatka schodowa zach. zaopatrzona w mały, zamknięty ostrołukowo otwór wejściowy, ujęty w proste kamienne obramienie; drzwi dostosowane do kształtu otworu, jednoskrzydłowe, ramowo-płycinowe, opierane listwami.

Otwory drzwiowe wewnętrzne. Nawy boczne otwierają się do nawy głównej gęstym rytmem wysokich smukłych ostrołukowych arkad filarowych.

1. Miejscowość

B R Z E G

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

KOŚCIÓŁ PARAF. RZYMKAT. pw. ŚW. MIKOŁAJA

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

cd. opisu;

Kruchta główna połączona z nawą ostrołukowo zamkniętą przysadzistą arkadą, przesłoniętą współcześnie przeszklonym przepierzeniem, w którym 2-skrzydłowe przeszklone drzwi metalowe w prostokątnym otworze. Podobna mniejsza i smuklejsza w proporcjach arkada z przeszklonym przepierzeniem i przeszklonymi 2-skrzydłowymi drzwiami metalowymi łączy przyziemie wieży pn. z nawą boczną. Empora organowa nad kruchtą główną otwarta do wnętrza kościoła smuklejszą ostrołukową arkadą. Przejścia z krucht do naw bocznych identyczne, w formie smukłych arkad ostrołukowych ujętych w kamienne obramienia z ciosów piaskowca; w otwory wstawione współczesne drewniane, przeszklone przepierzenia z 2-skrzydłowymi prostokątnymi drzwiami. Do zakrystii prowadzi niewielki prostokątny otwór zamknięty łukiem dwuramiennym; obramienie z ciosów piaskowca; w otworze jednoskrzydłowe drzwi ramowo-płycinowe opierane w płycinach ukośnymi listwami. Przyziemie wieży pd. dostępne z nawy bocznej przez mały, ostrołukowo zamknięty otwór w profilowanym wałkiem obramieniu ceglanym; drzwi jednoskrzydłowe współczesne ramowo-płycinowe w kształcie otworu. W prostokątnych typowych otworach drzwiowych zaplecza gospodarczego pn. współczesne drzwi jednoskrzydłowe ramowo-płycinowe lub zbite z desek na zastrzał. W części zach. kościoła (wieże, empora muzyczna) otwory współczesne typowe, prosto zamknięte, o zróżnicowanych wymiarach, z drzwiami ramowo-płycinowymi lub płytowymi (przejścia z empory do wieżyczek schodowych), bądź małe zamknięte ostrołukami otwory pozbawione stolarki, zamknięte jednoskrzydłowymi drzwiami metalowymi lub drzwiami drewnianymi zbitymi z desek (otwory nadbudowanych kondygnacji wież).

RZUT. Budowla orientowana. Typ trójnawowej sklepionej bazyliki, o zbliżonej szerokości wszystkich naw; nie wyodrębnione prezbiterium zamknięte apsydą w kształcie połowy ośmioboku; nawy boczne z zamknięciami prostymi. Korpus prostokątny, 8-osiowy. Od zach. do korpusu przylega masyw zach. z prostokątną kruchtą główną, ujętą przez dwie masywne wieże na rzucie kwadratu. Przy wieżach klatki schodowe w formie cylindrycznych wieżyczek – zach. przy wieży pd. i pn. przy wieży pn. Korpus nawowy rozczłonkowany przybudówkami; od pd., przy 4-tym i 5-tym przęsle, dwie bliźniacze prostokątne, prostopadłe do osi kościoła kaplice, połączone arkadowym przejściem, każda z odrębnym zamknięciem na rzucie połowy oktagonu; obok kaplic, przylegająca do nich od wsch. 3-przęsłowa prostokątna zakrystia, z lekko wygiętą

ścianą pd.; od zach., wbudowana między przypory, prostokątna, równoległa do osi kościelnej kruchta boczna. Od pn. przestrzeń 3-go, 4-go i 5-go przęsła wypełniona także prostokątną, nieco większą kruchtą pn. oraz przekształconą w pocz. XX w. kaplicą św. Anny, połączoną z sąsiednim pomieszczeniem gospodarczym, które tworzą razem prostokątną przybudówkę równoległą do osi kościoła.

BRYŁA. Monumentalna bryła kościoła góruje nad pd.-wsch. częścią starego miasta. Niezwykle smukły masyw nawy głównej połączony jest z nie wyodrębnionym w bryle prezbiterium o trójbocznym zamknięciu; całość nakrywa wspólny stromy dach siodłowy, przechodzący nad zamknięciem w wielopołaciowy; połacie rozczłonkowane małymi lukarnami z daszkami pulpityowymi; nawa główna wsparta znacznie niższymi nawami bocznymi, nakrytymi dachami pulpityowymi o mniejszym kącie nachylenia połaci. Korpus gęsto oskarpowany: w nawie głównej delikatniejszymi przyporami dwuuskokowymi, spływającymi na ukryte pod dachami naw bocznych łuki oporowe, w nawach bocznych masywniejszymi przyporami trójuskokowymi i strzelistymi 4-uskokowymi przyporami w apsydzie prezbiterialnej. Część zach. świątyni zdominowana potężnymi 4-kondygnacyjnymi wieżami, między które „wciśnięta”, lekko cofnięta przestrzeń empory organowej, zwieńczona trójkątnym strzelistym szczytem i pulpityowym daszkiem. Powyżej szczytu galeria, wsparta na łuku, ograniczona maswerkową balustradą, łącząca obie wieże na wysokości ostatniej kondygnacji. Wieże nadbudowane o półtorej kondygnacji w 2 poł. XIX w., nakryte 4-spadowymi dachami, o lekko załamanych połaciach. Wieża pd. wsparta w narożniku pd.-zach. masywnymi niskimi przyporami, ustawionymi pod kątem a przy narożniku pn. pojedynczą, niższą przyporą zach.; przypory 2-uskokowe. Między przyporami elewacji zach. wieży pd. półcylindryczna wieżyczka schodowa sięgająca 2-giej kond. wieży, zwieńczona półstożkowym daszkiem. Podobna, wyższa wieżyczka (kończąca się w połowie 3-ciej kondygnacji) dostawiona jest do narożnika wsch. elewacji pn. wieży pn. Korpus nawowy rozczłonkowany licznymi przybudówkami. W elewacji pd. 4-te i 5-te przęsło zajmują bliźniacze, oskarpowane kaplice z wielobocznymi zamknięciami, nakryte odrębnymi siodłowymi stromymi dachami, o kalenicach prostopadłych do osi podłużnej kościoła, przechodzącymi w zamknięciach w wielopołaciowe. Od wsch. kaplice flankowane 2-kondygnacyjną zakrystią z własnym dachem siodłowym,

od zach. – niższą jednokond. kruchtą, nakrytą własnym dachem pulpitowym. W elewacji pn., dawnej kaplicy przekształconej w 2-kondygnacyjne pomieszczenie pomocnicze towarzyszą po bokach niższe przybudówki: od zach. kruchta boczna, od wsch. pomieszczenie gosp. Wszystkie przybudówki pn. nakryte dachami pulpitowymi; dach kaplicy stanowi przedłużenie połaci dachowej nawy bocznej; kruchtę nakrywa odrębny daszek o większym kącie nachylenia połaci; nisko opadająca połać dachowa pomieszczenia wsch. ma układ prostopadły do pozostałych dachów. Pod pomieszczeniami zaplecza gospodarczego mieści się niewielka piwnica z kotłownią.

Elewacja zach. – fasada – zdominowana przez dwie masywne czworoboczne, 4-kond. wieże, ujmujące wąską „ściśniętą”, cofniętą, jednoosiową część środkową, sięgającą wysokością 3-ciej kond. wież, przeprutą smukłym 2-poziomowym oknem z ostrołukowym zamknięciem i zwieńczoną smukłym trójkątnym szczytem z pinaklami u nasady; przyziemie części środkowej lekko wyładowane, nakryte obdaszkiem, mieści osiowe wejście główne, ujęte neogotyckim arkadowym portalem kamiennym, zdobionym ślepą dekoracją maswerkową, zwieńczonym architektoniczną konstrukcją w postaci jednoosiowego szczytu zamkniętego trójkątnym naczółkiem z czołgankami i pinaklami, wsparte po bokach ukośnie ustawionymi łukami oporowymi; portal flankowany ślepyimi arkadami ostrołukowymi, nad którymi pary bliźnich arkadek o zamknięciu trójlistnym; elewacje wież jednoosiowe, ujęte w proste podziały ramowe, artykułowane gzymsami podokiennymi, zwieńczone fryzami z trójlistnie wykrojonych arkadek; fasada wieży pd. rozczłonkowana w przyziemiu masywnymi skarpami i środkową półcylicydryczną wieżyczką schodową, sięgającą 2-giej kondygnacji, dostępną przez zamknięty ostrołucznie otwór drzwiowy; w przyziemiu wieży pn. osiowe smukłe okno zamknięte ostrołukiem; otwory okienne ostatnich kondygnacji wież ujednolicone, duże, zamknięte ostrołukami, z kamienną dekoracją maswerkową; wieże od drugiej kondygnacji kotwione, z widocznymi, ozdobnie ukształtowanymi, zakończeniami kotwi; wyraźnie widoczne ślady nadbudowy górnych kondygnacji wież i szczytu części środkowej, które wyróżniają się jasnym kolorem maszynowej cegły, kontrastującym z ciemną barwą gotyckiej zendrówki; wyraźne akcenty barwne tworzą także elementy detalu wykonane z jasnego żółtego piaskowca (kamieniarka otworów).

Elewacja pd. – elewacja 8-przęsłowa, flankowana od zach. masywną 4-kond. wieżą, od wsch. zamkniętą ukośną ścianą apsydy prezbiterialnej; elewacja nawy głównej wyrasta wysoko ponad pulpitowy dach nawy bocznej; artykułuje ją gęsty rytm ujednoliconych, ostrołukowo zamkniętych trójdzielnych otworów okiennych ze zróżnicowaną dekoracją maswerkową; otwór pierwszego przęsła zach. zblendowany; przęsła znaczone dwuuskowymi

przyporami, schodzącymi pod pulpitowy dach nawy bocznej; elewacja nawy bocznej na wysokim cokole, zwieńczonym gzymsem, rozczłonkowana wyładowanymi przybudówkami; pośrodku bliźnie, oskarpowane kaplice św. Barbary i Katarzyny, z trójbocznymi zamknięciami, których ściany przeprute smukłymi dwudzielnymi ostrołukowymi oknami maswerkowymi; od wsch. tej samej wysokości jednoosiowa 2-kond. zakrystia ze skrajnym otworem wejściowym i małymi okienkami klatki schodowej; od zach. niższa jednoosiowa neogotycka kruchta, murowana z jasnej cegły z narożami z ciosów piaskowca i piaskowcowym profilowanym obramieniem otworu drzwiowego, zdobionym maswerkami w ostrołukowym zamknięciu; kruchtę wieńczy wydatny gzymś, pod którym fryz z trójlistnych arkadek z noskami; podziały ścian stanowią kontynuację podziałów elewacji nawy głównej: trójdzielne maswerkowe okna ostrołukowe, z opaskowymi tynkowymi obramieniami zamknięć oraz masywniejsze 2-uskokowe przypory, oddzielające przęsła; nad kruchtą zblendowane zamknięcie dawnego otworu okiennego; elewacja wieży jednoosiowa, ujęta w podziały ramowe, z arkadkowym fryzem w zwieńczeniu, ze zróżnicowanymi w kondygnacjach otworami i ozdobnymi zakończeniami kotwi; zróżnicowana kolorystycznie (jaśniejsza cegłą nadbudowanych kondygnacji wieży).

Elewacja wsch. – na wysokim cokole, zwieńczonym gzymsem podokiennym; tworzy ją trójboczne zamknięcie prezbiterium ujęte w znacznie niższe ściany naw bocznych; ściany apsydy przeprute na całej wysokości ostrołukowymi 4-dzielnymi otworami okiennymi z dekoracją maswerkową; na narożach apsydy potężne 4-uskokowe przypory; po bokach jednoosiowe proste ściany zamknięć naw bocznych, z ostrołukowymi oknami maswerkowymi, nad którymi, w wieńczących półszczytach małe okienka strychowe; na narożnikach ścian naw bocznych ukośne przypory trójuskokowe.

Elewacja pn. – w kompozycji i artykulacji podobna do elewacji przeciwnieległej; identyczna forma elewacji nawy głównej, z niezblendowanym oknem przęsła zach.; elewacja nawy bocznej na wysokim cokole z gzymsem podokiennym, w mniejszym stopniu rozczłonkowana przybudówkami niż elewacja przeciwnieległa; w trzecim przęsle zach. murowana z piaskowca, jednoosiowa kruchta z ozdobnym arkadowym portalem ujmującym częściowo zamurowany otwór drzwiowy; archiwolty ostrego łuku arkady wsparte na słupkach z roślinnymi kapitelami, zdobione czołgankami i kwiatonem; w zwieńczeniu kruchty kamienny fryz arkadkowy; na narożach kruchty smukłe 2-uskokowe przypory; obok kruchty dawna kaplica św. Anny, z osiowym dużym

1. Miejscowość

B R Z E G

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

KOŚCIÓŁ PARAF. RZYMKAT. pw. ŚW. MIKOŁAJA

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

cd. opisu; spis fotografii; zdjęcia

ostrołukowym dwudzielnym oknem maswerkowym; w następnym przeszle przysadzista przybudówka gospodarcza o elewacji rozczłonkowanej nieregularnym układem zróżnicowanych otworów okiennych i odcinkowo zamkniętą blendą dawnego otworu drzwiowego; otwory okienne elewacji nawy bocznej ujednolicone, trójdzielne maswerkowe, z ostrołukowymi zamknięciami akcentowanymi opaskowymi obramieniami tynkowymi; wyjątek stanowią skrócone przez przybudówkę i dawny otwór wejściowy okna przeszła 5-go i 6-go; zamurowany otwór w przeszle 6-tym zamknięty łukiem dwuramiennym, dekorowany półpostaciami śś. Mikołaja i Jana Chrzyciela w podłęczach ramion;

WNĘTRZE. Świątynia jest jednym z największych kościołów gotyckich w Polsce. Nawa główna przechodząca niezauważalnie w nie wyodrębnione w bryle i wnętrzu prezbiterium, zamknięta jest apsydą w kształcie połowy ośmioboku. Towarzyszą jej po bokach takiej samej długości nawy boczne z zamknięciami prostymi. Nawy boczne otwierają się do głównej smukłymi ostrołukowymi arkadami na ośmiobocznych filarach. Strzeliste proporcje nawy głównej (jej niezwykła wysokość przeciwstawiona niewielkiej szerokości) tworzy wrażenie tunelowości, typowe dla śląskiego gotyku redukcyjnego, wzmożone gęstym rytmem arkadowań międzynawowych i umieszczonych nad nimi ostrołukowych otworów okiennych ułożonych w przedłużonych ku dołowi blendach. Wertykalizm budowli podkreślają smukłe lizeny, biegnące nieprzerwanie od posadzki do nasady kwadratowych pól gwiaździstych sklepień. Smukłość nawy głównej kontrują nawy boczne, o przeciętnych proporcjach. Część wieżowa świątyni oddzielona od wnętrza ścianami z arkadowymi przejściami różnej wielkości. Na przedłużeniu nawy głównej główna kruchta, nad którą, otwierająca się wysoką arkadą do wnętrza empora muzyczna; na przedłużeniach naw bocznych przyziemia dwóch masywnych wież, pn. w l. 20-tych XX w. zaadaptowano na kaplicę poświęconą bohaterom wojennym. Empora organowa i wyższe kondygnacje wież dostępne są dzięki dwóm zewnętrznym klatkom schodowym w formie cylindrycznych wieżyczek, niedostępnym z wnętrza świątyni. Przy nawie pd. dwie bliźniacze kaplice śś. Barbary i Katarzyny szeroko otwarte do wnętrza i połączone ze sobą dużymi ostrołukowymi arkadami, ich wieloboczne zamknięcia nawiązują do zamknięcia nawy głównej. Po bokach kaplic zach. kruchta boczna i wsch. obszerna 3-przędłowa zakrystia z nadbudowanym pięterkiem, mieszczącym sklepioną salę. Od pn. do kościoła przylega dawna dwukondygnacyjna kaplica św. An-

ny, przekształcona w 1905 r w pomieszczenie pomocnicze. Z wnętrzem nawy bocznej łączyły ją pierwotnie otwory okienne, zachowane do czasów dzisiejszych w formie ostrołukowych blend; obecnie pośrednią komunikację z wnętrzem kościoła umożliwia otwór drzwiowy z pn. kruchty bocznej. Dawna kaplica połączona jest przejściem z sąsiednim, wsch. pomieszczeniem, tworząc wraz z nim i urządzoną pod nimi niewielką piwnicą, zaplecze gospodarcze świątyni.

WYPOSAŻENIE. Bogate renesansowe i barokowe wyposażenie świątyni zostało zniszczone w wyniku pożaru kościoła w 1945 r. Z pierwotnego wyposażenia z tego okresu przetrwały tylko liczne, wmurowane w ścianę wewnętrzne kamienne epitafia mieszczan brzeskich (renesansowe z l. 1650-70, manierystyczne z ost. ćw. XVI w., wczesnobarokowe z 2 i 3 ćw. XVII w.). W czasie odbudowy kościoła w 1959 r doszło do odkrycia, ukrytych pod tynkiem, ściennych polichromii gotyckich z poł. XV w.; ich największy fragment zdobi ścianę pd. zakrystii i przedstawia Drzewo Życia i 10 Tysięcy Męczenników, nad którymi półpostać Boga Ojca oraz postacie śś. Norberta i Erazma, scenę Odcinania Płaszcz przez św. Marcina, postać św. Katarzyny z klęczącą postacią fundatorki i godłem cechu malarzy; niewielkie części polichromii przetrwały także w jedynym ocalałym fragmencie sklepienia, w apsydzie prezbiterium. Gotycki rzeźbiony tryptyk w ołtarzu głównym z ok. 1500 r pochodzi z Bąkowa i został przeniesiony do fary brzeskiej w 1966 r; szafa środkowa przedstawia w dwóch strefach św. Rodzinę, na skrzydłach wyobrażono Spotkanie przy Złotej Bramie, Ofiarę Joachima, Narodziny Marii, Wprowadzenie Marii do Świątyni, na odwrociu skrzydeł malowane postacie śś. Mikołaja i Jadwigi. Na zewnątrz i wewnątrz kościoła zachowały się, częściowo także rekonstruowane elementy kamieniarki gotyckiej (maswerki okienne, portale pn. – z dekoracją roślinną i z półpostaciami śś. Mikołaja i Jana Chrzyciela, pojedyncze zworniki, wsporniki sklepienne) oraz neogotyckiej (dekoracja kruchty pd.).

INSTALACJE: elektryczna i wodno-kanalizacyjna z sieci miejskiej, centralnego ogrzewania z własną kotłownią (nieczynna), ogromowa.

SPIS FOTOGRAFII

1. Fasada kościoła, widok od pd.-zach.
2. Zach. fragment elewacji pd.
3. Wsch. część elewacji pd.
4. Elewacja wsch.
5. Elewacja pn., widok od zach.
6. Elewacja pn., widok od wsch.
7. Kaplice pd.: św. Barbary i Katarzyny.
8. Dolna część fasady.
9. Galeria między wieżami.
10. Wejście główne, zach.
11. Kruchta pn.
12. Kruchta pd.
13. Pn., zamurowany otwór wejściowy.
14. Figura św. Jana Chrzciciela (?) w podłuczu otworu.
15. Figura św. Mikołaja w podłuczu otworu.
16. Wejście pn. wieżyczki schodowej.
17. Okno w zamknięciu nawy bocznej.
18. Fragment wnętrza ostatniej kondygnacji wieży pn.
19. Ozdobne zakończenia kotwi wieżowych.
20. Nawa główna. Gęsty rytm arkad.
21. Nawa główna, widok ku prezbiterium.
22. Nawa główna, widok ku emporze muzycznej.
23. Nawa boczna pn., widok ku przyziemiu wieży.
24. Blendy otworów między nawą boczną i dawną kaplicą św. Anny.
25. Sklepienie nawy i prezbiterium.
26. Sklepienie apsydy prezbiterium z fragmentem gotyckiej polichromii.
27. Fragment sklepienia kaplicy pd.
28. Fragment sklepienia zakrystii.
29. Sklepienie sali nad zakrystią.
30. Trójkąt łączący trzy żebrza w sklepieniu nawy głównej.
31. Wspornik w zach. przęśle nawy pn.
32. Wspornik w nawie bocznej.
33. Wspornik sklepienny w przyziemiu wieży pn.
34. Zachowany oryginalny zwornik sklepienny.
35. Betonowy strop wieży.
36. Nagi strop pn. pomieszczenia gosp.
37. Oryginalne kamienne schody pn. wieżyczki schodowej.
38. Zakończenie biegu schodowego schodów wieżyczki zach.
39. Schody do piwnicy.
40. Balustrada schodów przekształconej kaplicy św. Anny.
41. Drzwi zakrystii.
42. Wejście do przyziemia wieży pd.
43. Przejście z nawy do kruchty bocznej.
44. Współczesna stalowa wieżba dachowa nawy głównej.
45. Wieżba dachowa zakrystii.
46. Wieżba dachowa wieży.
47. Wieżba dachowa nawy bocznej.

2.

3.

1. Miejscowość

B R Z E G

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

KOŚCIÓŁ PARAF. RZYMKAT. pw. ŚW. MIKOŁAJA

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

zdjęcia

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

1. Miejscowość

B R Z E G

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

KOŚCIÓŁ PARAF. RZYMKAT. pw. ŚW. MIKOŁAJA

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

zdjęcia

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

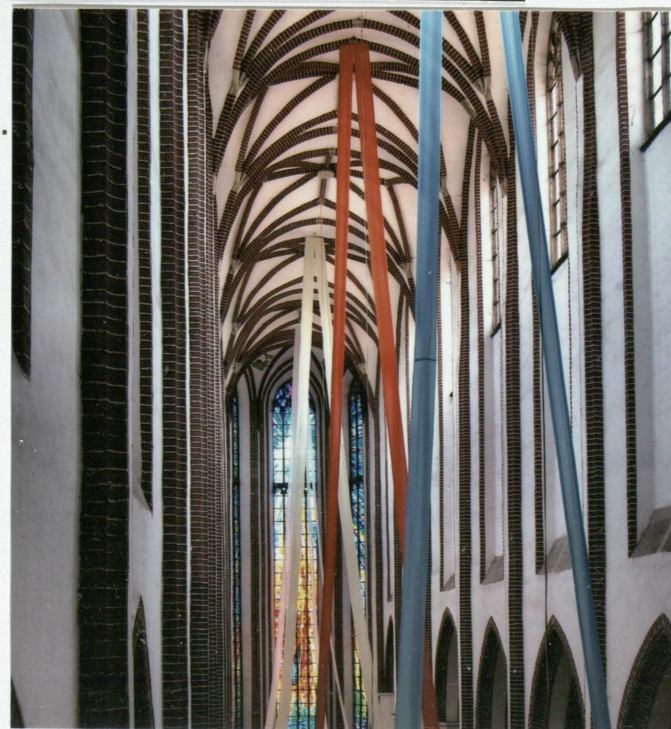
19.

20.

21.

1. Miejscowość

B R Z E G

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

KOŚCIÓŁ PARAF. RZYMKAT. pw. ŚW. MIKOŁAJA

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

zdjęcia

22.

23.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

1. Miejscowość

B R Z E G

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

KOŚCIÓŁ PARAF. RZYMKAT. pw. ŚW. MIKOŁAJA

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

zdjęcia

30.

31.

32.

33.

34.

35.

36.

37.

1. Miejscowość

B R Z E G

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

KOŚCIÓŁ PARAF. RZYMKAT. pw. ŚW. MIKOŁAJA

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

zdjęcia

38.

39.

40.

41.

42.

43.

44.

45.

1. Miejscowość

B R Z E G

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

KOŚCIÓŁ PARAF. RZYMKAT. pw. ŚW. MIKOŁAJA

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

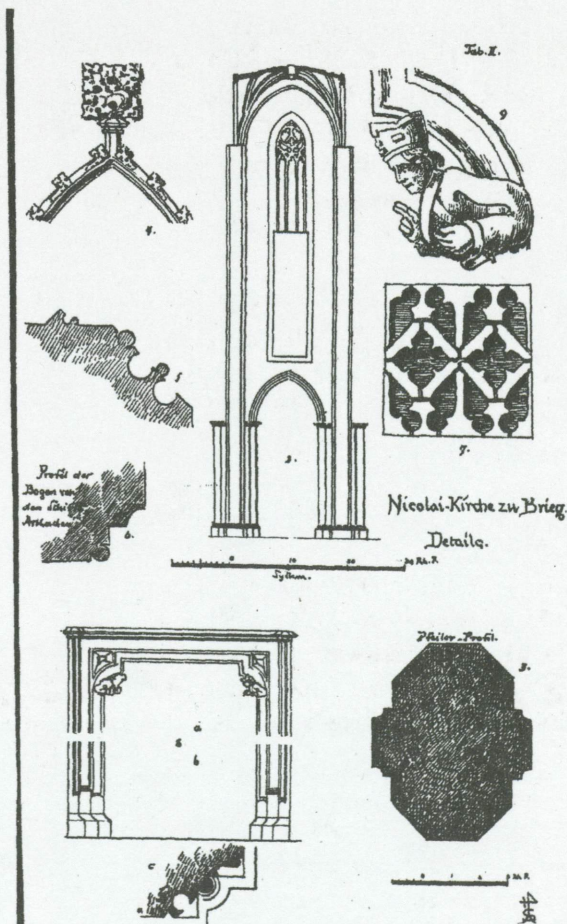
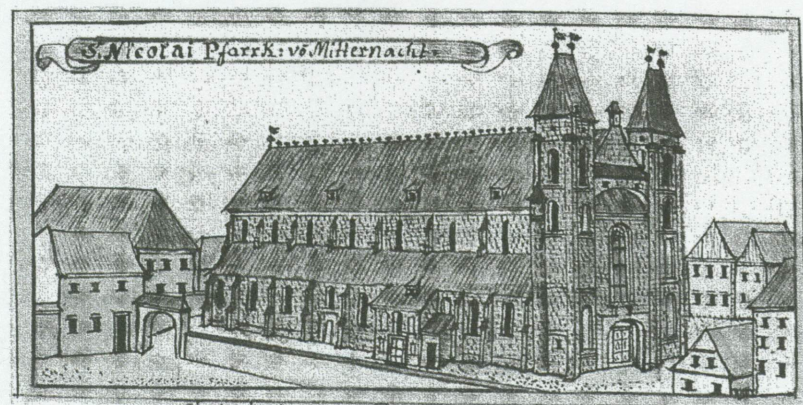
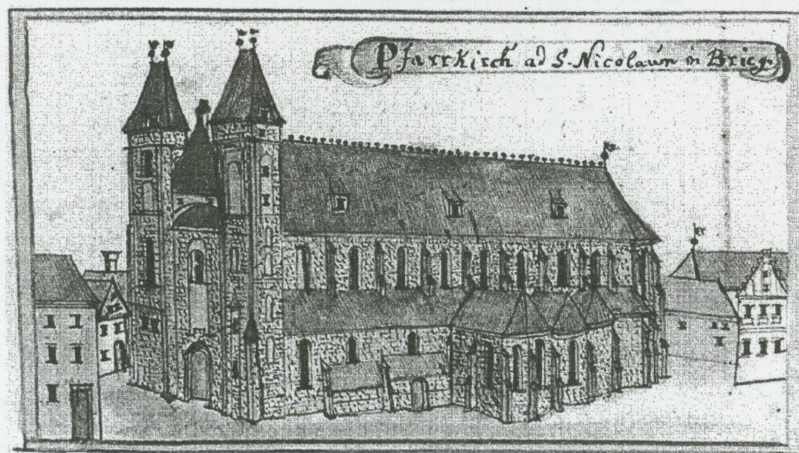
zdjęcia;; repr. 2 rys. Wenera z poł. XVIII w.; repr. Archiwalnych rys. tech. z 2 poł. XIX w.

46.

47.

1. Miejscowość BRZEG	2. Obiekt (nazwa jak na karcie) KOŚCIÓŁ PARAF. RZYMKAT. pw. ŚW. MIKOŁAJA	3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego) cd. pkt 22. Bibliografia; cd. pkt 23. Ikonografia
--------------------------------	--	---

cd. **BIBLIOGRAFIA:**

Bericht des Provinzial-Conservators der Kustdenkmäler der Provinz Schlesien... 1903-04, S. 17, 1905-06, S. 20-21, 1911-12, S. 18, 1919-24, S. 18, 1925-26, S. 26, 1927-29, S. 19; *Jahresbericht des Provinzial-Konservators der Kustdenkmäler der Niederschlesiens für die Jahre 1932-34*, S. 118 [w:] *Schlesische Heimatpflege*, 1935; F.NIELÄNDER, *Die Breieger Pfarrkirche im Wndel der Jahrhunderte.*, Festschr. Z. 400-Jahrfeier d. Brieger Reformation., 1924, S.16-23; G.ERNST, *Zeugen aus den Tagen der Brieger Reformation.*, tamże S.39-50; M.DRISCHNER, *Die grosse Orgel in der Nikolaikirche i. B., Denkmalpflege u. Heimatschutz* 28, 1926, S.114-8; *Studium hist.-architekt.* kościoła św. Mikołaja w Brzegu., oprac. J. Grzegorzczak, 1958 PKZ W-w [mpis w arch. WUOZ Opole]; *tu*: spis archiwaliów i bibliografii; *Katalog Zab. Sztuki w Polsce.*, T. VII, z.1. W-wa 1961, str. 4-9: św. Mikołaj – rzut 5, fig.9,10,11,38,43; 140-2, 181-5,198,200; W. DZIEWULSKI, S. GOLACHOWSKI, Brzeg., [1965], str. 55-6 i in.; A. KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Fundacje artystyczne ks. Ludwika I brzeskiego.*, 1970, str. 87; M. KUTZNER, *Kościół św. Mikołaja w Brzegu.*, [w:] *Piastowie brzescy i ich epoka.*, Opole 1973; T. CHRZANOWSKI, M. KORNECKI, *Sztuka Śląska Opolskiego.*, Kraków 1975; A. KARŁOWSKA-KAMZOWA, *Dzieje sztuki.*, [w:] *Brzeg. Dzieje, gospodarka, kultura.*, pr. zb. p. red. W. Dziewulskiego, Opole, 1975, str. 453 i in.; G. HULTSCH, *Schlesische Dorf- und Stadtkirchen.*, Lubeck 1977, S.49, M. ZLAT, Brzeg., 1979, str. 158–186; Brieg., 1928., S. 57-69; liczne XIX- i XX-wiecz. przewodniki i prace popularno-naukowe o Brzegu;

cd. **IKONOGRAFIA:**

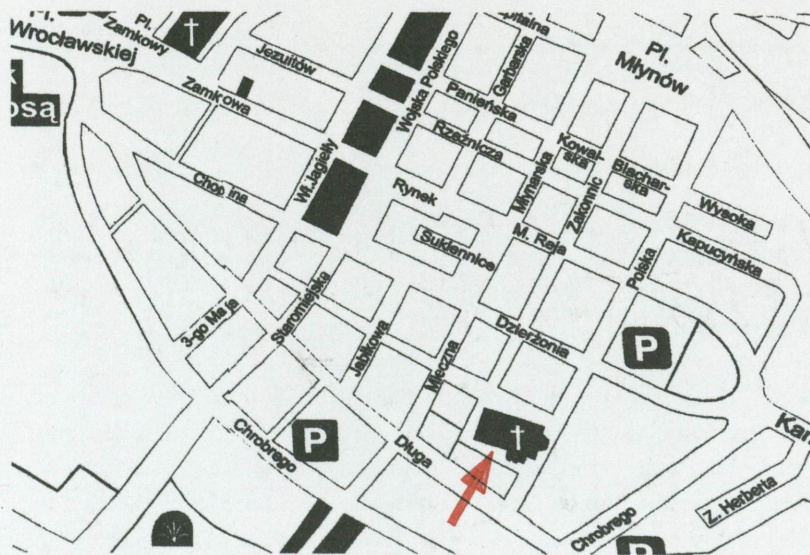
Dziewulski, S. Golachowski, — repr. archiwalnych rycin panoramicznych Brzegu z poł. XVIII w., autorstwa Wernera, z uwidocznionym kościołem – ryc. 36, 37, 38, 39, 40, 41 oraz planu miasta z 1860, ryc. 50; fot. czarno-biała z 1951 r – wieża pn. kościoła, ryc. 8; Zlat, — fot. czarno-białe, ss. 145, 148, 151, 152, 155; *Studium hist.-arch.*, 1986, TVI., — ryc. 153-173 (repr. mat. arch. zdj. aktualne); *Studium hist.-arch.* — ikonogr.: fot. czarno-białe K. Gawinowskiej z 1958, przed odbudową – 20 szt.: wnętrza i zewnętrzne; Brieger Heimatkal. 1926, S.39: rerpr. rys. „Südseite der Nicolai-Kirche“; Schles. Monh., 1929, S. 371: repr. rys. (widok na organy); Chrzanowski, Kornecki — il. str. 48 (widok od pn.-wsch.), il. str. 49 (wnętrze nawy głównej ku wsch.), il. str. 112 (polichromia w zakrystii przed poł. XV), il. str. 196, 198 (epitafia); *Katalog Zab.* — str. 5 (rzut), fig.9,10,11,38,43; 140-2, 181-5; Wkładkę założył: PDZ ALMA Jacek Sawiński 20.06.2005
Miejsce przechowywania negatywów: archiwum autora

5,198,200; *Hultsch* — Abb. 454/55[ev. Kirche vor 1945, ev. Kirche 1975, Orgel vor 1945]; sztychy przechowywane w Muzeum Miejskim w Brzegu [repr. publikowane w *Studium hist.-arch.* . .] — liczne widoki kościoła na XVIII-, XIX- i XX-wiecz. panoramach Brzegu.

cd. **HISTORIA:**

otworu drzwiowego – 1767, wymiana tynków wewnętrznych – 1724, 1826, ponowne odnowienie maswerków – 1856–8, 1874–5. W latach 1884–5 dokonano neogotyckiej rozbudowy. Prace prowadził wrocławski architekt Karl Lüdecke. W ich wyniku podwyższono obie wieże (efekt konkurencji z katolikami, którzy w poł. stulecia podwyższyli wieże w kościele św. Krzyża), spinając je galerijką oraz podniesiono część międzywieżową, zmieniając jej zamknięcie, zmieniono także hełmy wieżowe, wzniesiono neogotycką kruchtę pd., nadano neogotycką formę portalowi zach. W 1906 r rozpoczęto prace nad zamontowaniem ogrzewania w kościele. Wiązały się one z przekształceniem kaplicy Św. Anny i włączeniem jej w zaplecze gospodarcze oraz z robotami remontowymi we wnętrzu. Trwały do 1912 a czuwał nad nimi architekt i konserwator zabytków Feliks Henry. W pocz. l. 20-tych XX w. w przyziemiu wierz pn. urządzono kaplicę ku czci poległych. Malowidłami ozdobił ją prof. Utinger z Wrocławia. W czasie podjętego w 1926 r remontu barokowych organów Englera, wzmocniono emporę muzyczną oraz podjęto prace nad wzmocnieniem sklepienia nawy pn. (zastosowano kotwy). Kościół św. Mikołaja został ostrzelany w czasie szturm Brzegu, przeprowadzonego przez Armię Czerwoną w 1945 r. W wyniku ostrzału do wnętrza kościoła zawaliły się górne partie wież i sklepienia, dokonując znacznych zniszczeń. Po uporządkowaniu zakrystii, jeszcze przez krótki czas służyła ona miejscowym ewangelikom jako miejsce nabożeństw. Świątynia przez wiele lat nieużytkowana, zaniedbana, poddana postępującej destrukcji, została wreszcie odbudowana w latach 1959–66. W 1970 r podniesiono ją ponownie do rangi kościoła parafialnego.

Kościół św. Mikołaja w Brzegu jest największą gotycką bazyliką tunelową w Polsce, prezentującą typowe dla Śląska **cechy gotyku redukcyjnego**. Późniejsze przekształcenia i prace budowlane, szczególnie z czasów przebudowy neogotyckiej i odbudowy powojennej, nie zatarty oryginalnego charakteru budowli, oczyszczając ją z naleciałości z czasów nowożytnych.

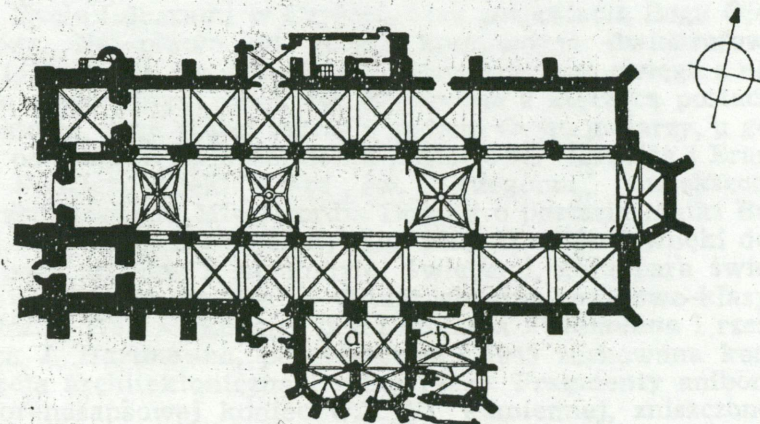

i wodną. W 2. ćw. w. XVI wobec groźby tureckiego oblężenia zburzone: późnoromański kościół N. P. Marii (przed Bramą Wrocławską), kościół i klasztor dominikański oraz wiele budynków na przedmieściach. Od poł. w. XVI do Wojny Trzydziestoletniej gruntownie przebudowane na mury, przy znacznym udziale osiadłych tu architektów i kamieniarzy z pogranicza włosko-szwajcarskiego, zorganizowanych od 1597 w cechu murarzy. W 2. poł. w. XVII duży napływ ludności polskiej do miasta wyludnionego i zubożonego w Wojnie Trzydziestoletniej. Od 1675 pod bezpośrednią zwierzchnością Habsburgów. W związku z rekatolizacją założenie klasztorów i kościołów kapucynów 1682—1701 i jezuitów 1735—45. W czasie oblężenia przez Fryderyka II 1741 duże zniszczenia, szczególnie zamku i gimnazjum. Rozbudowane w dziesięciobastionową twierdzę 2. poł. w. XVIII. W. XIX i XX przekształcone na duży ośrodek przemysłowy, powiększyło swe terytorium w kierunku wsch. i pd. Pożary: 1473, 1475, 1494, 1507, 1569, 1619, 1776. Podczas działań wojennych 1945 poważnie zniszczona część staromiejska wraz z rynkiem. Położone na lewym brzegu Odry, przy skrzyżowaniu starego szlaku Kraków-Wrocław z drogą Nysa-Toruń. Stare miasto ujęte plantami założonymi na miejscu dawnych fortyfikacji i Odry, o kształcie owalnym, z dłuższą osią równoległą do rzeki, płynącej ze wsch. na zach. Ośrodkiem prostokątny rynek z ulicami wybiegającymi z narożników oraz przecinającymi pośrodku dłuższe pierzeje. Na środku rynku ratusz, połączony z blokiem zabudowy śródmiejowej. Ulice wybiegające z krótszych boków rynku zbiegające się wrzecionowato w miejscu dawnych bram Wrocławskiej i Opolskiej. Szachownicowy układ bloków zakłócony w części pd. fragmentem drogi przedlokacyjnej (ul. Czerwonej Armii). W części zach. miasta dawny zamek książęcy z kaplicą św. Jadwigi, w jego sąsiedztwie przy Placu Zamkowym kościół par. (pojezuicki). Kościół św. Mikołaja usytuowany w pobliżu pd.-wsch. narożnika miasta, w pobliżu narożnika pn.-wsch. dawny kościół franciszkanów.

- 9 KOŚCIÓŁ p. w. św. Mikołaja (fig. 9). Pierwotny kościół murowany wzniesiony zapewne 4. ćw. w. XIII, wzmiankowany 1279. Przed 1370 rozebrany korpus, z wyjątkiem być może wieży pn., 1370 mistrz *Günther* z Wrocławia rozpoczął budowę obecnego. 1371 zamówiono u niego pięć maswerków („formae”), na wzór wrocławskiego kościoła św. Krzyża. Od 1376 kosztem księcia Ludwika I wzniesione filary międzynawowe i sklepienia naw bocznych. Budowa pięciu przęseł zach. ukończona 1378. 1383 umowa rady miej-

BRZEG

skiej z mistrzami *Henrykiem* i *Piotrem* (Pecze?) o rozbiórkę starego prezbiterium oraz umowa Ludwika I z *Henrykiem Pfefferfleisch* i jego pomocnikiem *Piotrem Rudel* o budowę nowego. Mury zewnętrzne prezbiterium wraz z maswerkami ukończone 1389. Od 1405 czynni kamieniarze ze Strzelina *Stefan* i *Jörg*. 1409 cieśla *Jakub* rozbiera prowizoryczne dachy i wystawia nowe nad całością. 1414 do ok. 1416 *Henryk* z Wrocławia wznosi sklepienia prezbiterium i środkowej nawy korpusu. Od 1524 do 1945 ewangelicki.

Kościół św. Mikołaja w Brzegu 1:1000
a. kaplice św. Barbary i Katarzyny, b. zakrystia

Wzmocnienie wieży pd. przyporami 1653, odnowienie i częściowe przekucie maswerków okiennych 1659—68 oraz 1684. Otynkowanie ścian wewnętrznych 1724 i 1826. Ponowne odnowienie maswerków 1856—8 i 1874—85. Nadbudowa wież przez arch. *Karola Lüdecke* i wzniesienie przybudówek neogotyckich 1884—5. Przebudowa kaplicy św. Anny 1909. Zniszczenie pożarem dachów, sklepień nawy głównej i częściowo bocznych oraz całego wystroju drewnianego 1945. Nowe dachy naw bocznych i rozpoczęcie prac konserwatorskich 1959. Gotycki. Orientowany. Murowany z cegły, szczególnie architektoniczne kamienne. Trójnawowy, bazylikowy, ośmioprzęsłowy, z niewyodrębnionym prezbiterium o trójbočním zamknięciu wysuniętym przed prosto zamkniętą nawą boczną, na przedłużeniu których od zach. dwie kwa-

- dratowe wieże. Od pd. i pn. dobudówki, częściowo przekształcone: przy szóstym przeszle naw bocznych kruchty, pn. z pocz. w. XV, pd. neogotycka. Przy czwartym i piątym 10 przeszle od pd. dwie kaplice śś. Barbary i Katarzyny (fig. 10), otwarte do siebie nawzajem i zamknięte od pd. trójbocznie. Przy trzecim przeszle od pd. zakrystia wzniesiona na rzucie prostokąta, o osi dłuższej prostopadłej do korpusu, z pięterkiem nadbudowanym 1625. Od pn. przy kruchcie kaplica św. Anny, odbudowana przez księcia Jerzego I 1506. 1909 połączona z sąsiadującą od wsch. dobudówką. Wewnątrz nawy oddzielone filarami o przekroju przeważnie wydłużonego ośmioboku, z lizenami od strony naw; arkady między-nawowe zamknięte łukiem ostrym, arkady trzech przeszł wsch. szersze od pozostałych. Ściany nawy głównej rozczłonkowane lizenami filarów i blendami przedłużającymi okna ku dołowi. Wnętrza obu wież wyburzone. Sklepienia nawy głównej gwiaździste, zachowane tylko w trzech przeszłach; 11 w nawach bocznych (fig. 11) krzyżowo-żebrowe, wzmocnione gurtami międzyprześłowymi, w dwóch przeszłach każdej nawy zwalone. W kruchtach, kaplicach od pd. i zakrystii sklepienia krzyżowo-żebrowe. W przyziemiu wieży pn. fragmenty sklepienia krzyżowo-żebrowego, z żebrami w kształcie grubego wałka, zapewne 4. ćw. w. XIII. Kaplice od pd. otwarte do naw bocznych ostrołukowymi arkadami. Okna ostrołukowe, obustronnie rozglifione, przeważnie trójdzielne, z kamiennym laskowaniem i maswerkami o motywach wieloluczy i rybich pęcherzy; okna naw bocznych przy kruchtach, kaplicach pn. i zakrystii zamurowane lub przekształcone. Na zewnątrz kościół opięty szkarpmi dwu- i czteroskokowymi, z wyjątkiem wieży pn. ujętej narożnymi lizenami. Nad nawami bocznymi łuki przyporowe ukryte pod dachami. Gzyms cokołowy obiegający całość, niewidoczny tylko na wieży pd., oblicowany 1653. Elewacja zach. przekształcona 1884–5 przez neogotyckie czwarte kondygnacje wież, szczyt, portal i okno. Przy wieży pd. od zach. i przy wieży pn. od pn. półcyldryczne wieżyczki schodowe. We wnęce wieży pn. rzeźba kamienna św. Mikołaja, gotycka 2. poł. w. XV. Dachy: nad nawą główną pierwotnie siodłowy, nad nawami bocznymi pulpitowe, obecnie obniżone, na kaplicach pd. i zakrystii siodłowe, kryte dachówką. Portale gotyckie, kamienne: 1. w kruchcie pd. ostrołukowy, o profilowanych ościeżach pocz. w. XV; 2. w kruchcie pn. ostrołukowy, z dekoracją roślinną na kapitelach służek i rzeźbionym popiersiem św. Mikołaja w kluczu, ok. 38 1420; 3. do kruchty pn. z zewnątrz (fig. 38), ostrołukowy, ze

służkami o kapitelach liściastych i łukiem ujętym w żabki i kwiaton, ok. 1420, otwór zamurowany 1767; 4. do pn. nawy bocznej (fig. 43) zamknięty trójliściem ściętym, nad nim 43 w przedłużeniu profilowanych ościeży ostrołukowa blenda, pod ramionami łuku dwa rzeźbione popiersia śś. Jana Chrzciciela (?) i Mikołaja, ok. 1420; 5. z nawy do zakrystii, zamknięty trójliściem ściętym 1. poł. w. XV. — Wewnątrz zakrystii na ścianie pd. polichromia gotycka ok. poł. w. XV, odkryta 1959, odsłonięta 1961 przez Wacława Wagnera. Na lewo od zamurowanej wnęki okiennej symboliczne przedstawienie w ostrołukowym obramieniu z wici roślinnej (fig. 140): biskup odprawiający mszę, w połączeniu z Drzewem Życia i duszami w Czyśćcu oraz półpostacią Boga Ojca u góry. Na prawo od wnęki kompozycja dwustrefowa (fig. 141): u dołu św. Marcin w bramie, nad nim wstęga z napisem dewocyjnym, obok św. Katarzyna z klęczącą postacią fundatorki, przy której tarcza z godłem cechu malarzy, u góry w ostrołukowym obramieniu postacie śś. Norberta i Erazma. Poniżej wnęki Msza św. Grzegorza, powiększona w przedstawieniu Misericordia Domini o postacie Matki Boskiej i św. Jana Ewangelisty (fig. 142). W glichach wnęki dołem para aniołów z zapalonymi świecami, góra para świętych unoszących kotarę. — Ołtarz główny barokowo-klasy-cystyczny 1783, wykonany przez stolarza *Frohmana* i rzeźbiarza *J. Hartmanna*, po zniszczeniu 1945 zachowana konstrukcja architektoniczna i kilka rzeźb. Fragmenty ambony późnorenesansowej koniec w. XVI, kamiennej, zniszczonej 1945. Epitafia i płyty nagrobne, kamienne: 1. Piotra Horliusa (zm. 1550), burmistrza brzeskiego (fig. 181), renesan- 181 sowe, z płaskorzeźbioną sceną Zmartwychwstania wg drzeworytu Wielkiej Pasji *A. Dürera*, ujętą w pilastry i zwieńczoną parą spiętych esownic, na fryzie belkowania kartusz z gmerkiem i dwa medaliony z antykizującymi popiersiami; 2. Sebastiana Koschenbar-Tscheplowskiego (zm. 1559), renesansowe, wystawione 1561, uszkodzone 1945, z płaskorzeźbą Ukrzyżowania, pod którą postać zmarłego i scena Ustawienia Miedzianego Węża; 3. Marcina Mergenera (zm. 1539), rajcy miejskiego i jego żony Agnieszki (zm. 1570) (fig. 182), renesansowe, sygn. znakiem ka- 182 mieniarskim, w polu środkowym płaskorzeźba Chrztu w Jordanie z klęczącą rodziną fundatora, flankowana bogato zdobionymi kolumnami i pilastrami, w części dolnej tablica inskrypcyjna i główka aniołka w otoku roślinnym, w części górnej dwie tablice inskrypcyjne oraz ozdobne zwieńczenie z herbem zmarłego i datą 1562; 4. Ambrożego Kerbera (zm. 1568), jego żony Urszuli (zm. 1653)

- 183 i Wawrzyńca Kerbera (zm. 1571) (fig. 183), renesansowe ok. 1570, w polu środkowym płaskorzeźba symboliczna Żywego Drzewa Krzyża, flankowana po bokach hermanami postaci alegorycznych, u dołu klęczące postacie fundatorów na tle architektonicznym, flankowane po bokach płaskorzeźbionymi postaciami alegorycznymi Iustitii i Caritas; w części górnej fryz z ornamentem roślinnym i dwoma popiersiami oraz w zwieńczeniu płaskorzeźba Trójcy Św.; 5. Hansa Weisskopfa (zm. 1562), stolarza i rzeźbiarza z Norymbergi (fig. 184), późnorenesansowe ok. 1580, w architektonicznym obramieniu pośrodku płaskorzeźba Chrystusa wśród dzieci, z boku cztery sceny z życia Chrystusa, w zwieńczeniu klęcząca rodzina zmarłego i gmerk z inicjałami H W, powtórzonymi na dolnej konsoli; 6. Baltazara Heusslera (zm. 1587) i jego żony 185 Jadwigi (zm. 1586) (fig. 185), późnorenesansowe koniec w. XVI, w obramieniu architektonicznym z kolumnami o ozdobnych trzonach, trójosiowe; część środkowa rozdzielona na dwa pola ze sceną Adoracji Dzieciątka w dolnym i Sądu Ostatecznego w górnym, po bokach po dwie płaskorzeźbione sceny: Obrzezania, Grzechu Pierworodnego, Chrztu w Jordanie i Zwiastowania; w części dolnej dwie tablice inskrypcyjne w ozdobnych obramieniach, w górnej płaskorzeźba Trójcy Św., flankowana rzeźbami alegorycznymi, w trójkątnym zwieńczeniu scena Zmartwychwstania, ponad skrajnymi kolumnami dwa posągi alegoryczne; po bokach na ścianie fragmentarycznie zachowana malowana inskrypcja; 7. Abrahama, Jadwigi i Barbary Schweitzer (zm. 1590), późnorenesansowe, polichromowane, z płaskorzeźbionymi postaciami dzieci w podwójnej arkadzie; 8. Joachima Thomasa (zm. 1597?), burmistrza brzeskiego, późnorenesansowe; w architektonicznym obramieniu płaskorzeźba Zstąpienia do Piekła, pod nią rodzina zmarłego, uszkodzone 1945; 9. Piotra Thomasa (zm. 1601?), późnorenesansowe, z płaskorzeźbionym popiersiem zmarłego nad tablicą inskrypcyjną; 10. Katarzyny Eck (zm. 1599) oraz jej męża i syna, późnorenesansowe pocz. w. XVII, z płaskorzeźbioną sceną trojga zmarłych klęczących pod krzyżem; 11. Dawida Schrödera (zm. 1633) i jego żony Katarzyny ur. Reinisch (zm. 1633) 198 (fig. 198), późnorenesansowe z płaskorzeźbioną sceną Ucieczki do Egiptu oraz poniżej klęczącej rodziny zmarłych; u dołu i u góry tablice inskrypcyjne w ozdobnych obramieniach z popiersiem anioła w zwieńczeniu; 12. Gerharda v. Halen (zm. 1638), aptekarza miejskiego, późnorenesansowe, inskrypcyjne; 13. Anny Posadowskiej (zm. 1641), wczesnobarokowe, z płaskorzeźbioną stojącą postacią zmarłej, polichromowane;

14. dziesięciu członków rodziny Kortz (fig. 200), wystawione 200 1653 przez Abrahama Kortza, uszkodzone 1945, wczesnobarokowe, z czerwonego, białego i czarnego marmuru; pole środkowe flankowane parami kolumn, zamknięte dwuścieniem z kartuszem herbowym, w polu płaskorzeźbione postacie dwóch mężczyzn, w otoczeniu cztery płyty inskrypcyjne; 15. czterech członków rodziny Springer, późnobarokowe, wystawione ok. 1730 przez Wilhelma Springera, z użyciem przyborneńskiego marmuru, polichromowane, inskrypcyjne; 16. Fryderyka Leopolda v. Gessler (zm. 1762), feldmarszałka pruskiego, klasycystyczne, wystawione 1790 przez syna Wilhelma, wg projektu Karola Gottharda Langhansa, wykonane przez kamieniarza Blecha i sztukatora J. P. Echtlera; sarkofagowe, po zniszczeniu 1945 zachowane fragmentarycznie. Ponadto kilkanaście uszkodzonych 1945 epitafiów i płyt przeważnie inskrypcyjnych w. XVI—XVIII.

DAWNY KOŚCIÓŁ FRANCISZKANÓW (fig. 13). Wzmian- 13 kowany 1285. Ponownie poświęcony 1338, zapewne po rozbudowie i dodaniu drugiej nawy od pd. Zniszczony w pożarze miasta 1494, po czym odbudowany (sklepienia). Klasztor opuszczony przez franciszkanów 1527, przejęty przez miasto na plac budowlany 1557. Kościół przekazany księciu Jerzemu II 1582 w zamian za patronat nad kościołem św. Mikołaja, następnie przebudowany na arsenał. Dalsze przebudowy z wprowadzeniem podziałów na kondygnacje i obniżeniem dachów w. XVII i XVIII. 1722 nowe tynki. 1844 przebudowa wieży. 1930 zamieniony na magazyn sprzętu przeciwpożarowego, od 1946 na magazyn towarowy. Gotycki, z bezstylowymi przekształceniami w. XVII—XIX. Orientowany. Murowany z cegły, otynkowany. Wydłużone prezbiterium zamknięte trójbocznie. Korpus czteroprzęsłowy, z dobudowaną od pd. równej wysokości nawą boczną i wieżą od pd. przy narożniku prezbiterium. Korpus nakryty sklepieniem sieciowym o żebrach spływających bezpośrednio na ściany (fig. 26); na sklepieniach dwu prześł nawy 26 pd. brak żeber. Filary międzynawowe o przekroju wydłużonego ośmioboku, z lizenami od strony nawy głównej. Prezbiterium podzielone w przebudowach na cztery kondygnacje, nawa pd. na dwie. Na zewnątrz prezbiterium opięte szkarpami uskokowymi, szkarpy korpusu wciągnięte do wewnątrz. W elewacji pd. portal renesansowy ok. 1580, zamknięty półkoliście, o rustykowanym obramieniu. W elewacji zach. obszerna nowa brama wjazdowa, w zwieńczeniu szczyt trójkątny ścięty. Na ścianach prezbiterium fragmenty dekoracji sgraffitowej w. XVI, o motywach bonio-